

Duurzame landbouw: leerprocessen en machtsstrijd

JAN VANNOPPEN

Inleiding

Coopibo heeft als baseline "een platteland met toekomst in Noord en Zuid". De voorbije decennia heeft deze organisatie een zekere expertise verworven op vlak van 'people-centered'-landbouwontwikkeling. Zowel in het Zuiden als in Vlaanderen lopen programma's met als titel 'duurzame landbouw'. Stof genoeg voor een synthese, een poging om Oikos-lezers door een NGO-bril naar het thema te laten kijken. Als inleiding volgt een kort overzicht van de invalshoeken.

In duurzame landbouw spelen boeren en boerinnen de hoofdrol, dat is het leidmotief. In het Zuiden zijn in uitgestrekte gebieden landbouwfamilies gemarginaliseerd als gevolg van 'mal-développement': scheefgetrokken ontwikkeling. Ze laten zich echter niet doen en organiseren zich om de zaak recht te trekken. Coopibo heeft op die idee ooit haar logo gebaseerd. We proberen hen te steunen in hun streven om uit te maken wat duurzaam is en hoe het te bereiken. Duurzame ontwikkeling is, met andere woorden, een proces van leren en werken. Samenwerken, krachtig worden, organisaties opbouwen. In een eerste paragraaf werk ik die ideeën wat uit. Paragraaf twee is een overzicht van duurzame landbouw-lessen uit het Zuiden. Noord knokt met Zuid, op landbouwvlak. De visie op duurzame landbouw van economische machtsblokken spoort niet met de belangen van het doorsnee land in het Zuiden. In de problematiek van voedselzekerheid komt dit duidelijk naar voor, zie paragraaf drie. Boeren en boerinnen in het Noorden, tenslotte, zitten evengoed in de tang. Veel van hen verliezen greep op de ontwikkeling van hun bedrijf, hun toekomst. Productivistische land- en tuinbouw komt immers in botsing met de toenemende eisen die de burger stelt aan kwaliteit van voeding, leefmilieu en platteland.

Misschien kunnen de lessen uit het Zuiden helpen bij de zoektocht naar oplossingen? Er worden pogingen gedaan, meer hierover in paragraaf vier.

1. Duurzame landbouw

Over de doelstellingen van duurzame ontwikkeling is iedereen het eens. De wereld heeft maar een beperkte voorraad grondstoffen die efficiënt en zuinig beheerd moet worden, om de huidige en toekomstige aardbewoners een menswaardig bestaan te geven. Met de hernieuwbare bronnen (lucht, water, vruchtbare grond) zijn er ook al problemen, door overmatig gebruik en vervuiling verliezen ze hun hernieuwkracht. Elke mens, nu en later, de kans geven in zijn basisbehoeften te voorzien, dat is het ambitieuze doel van duurzame ontwikkeling.

Maar hoe bereiken we dat doel? Hoe definiëren we duurzame ontwikkeling? Een sluitende definitie is onmogelijk, stelt Pretty (1995). Elk individu, elke belangengroep definieert duurzame ontwikkeling immers op basis van de eigen waarden, en waarden variëren zeer sterk. Wat voor de één een duurzaamheidsprobleem is, is dat niet voor de ander. Een probleem is bovendien steeds verstrengeld met andere problemen, je lost er één op en daar komt het andere al aangezet. Moet je er dan weer een wetenschappelijke commissie bijroepen om dat weer aan te pakken? Dat lijkt niet haalbaar.

Pretty pleit ervoor om bij het definiëren van duurzaamheid niet enkel de positivistische – exacte wetenschappen – benadering te hanteren. We moeten ook andere paradigma's inschakelen om de complexiteit te begrijpen van de wereld, en vooral van de natuur; die levende wereld die door landbouw gecultiveerd wordt. De nieuwe, opkomende paradigma's leggen een hoofdrol weg voor de mensen die direct betrokken zijn bij een duurzaamheidsprobleem. Zij zijn bekwaam om zelf inzicht te verwerven in hun veranderende situatie, en hun activiteiten aan te passen. Als experts van hun eigen leefwereld (Leirman 1993) kunnen ze tot een consensus komen over wat het duurzaamst is in hun geval. Bijvoorbeeld een blikjesautomaat of een flesjesautomaat op onze school. Dat is haalbaarder dan een globale definitie van duurzaamheid te zoeken die voor alle problemen een antwoord geeft. Maar... een goede consensus kan pas bereikt worden als de hoofdmoot van de betrokkenen participeert, als er communicatie is, als het een gezamenlijk leerproces is.

Afhankelijk van hun situatie zullen verschillende groepen actoren tot verschillende inzichten en oplossingen komen. Dat is normaal, een eenduidige interpretatie van de complexe realiteit is immers niet mogelijk. Wat wel kan en moet is uitwisseling over de respectievelijke inzichten, zodat een debat over nieuwe wegen voor ontwikkeling – bijvoorbeeld landbouwonwikkeling – gevoe(r)d wordt. Uitwisseling, debat, communicatie: dat vergt coördinatie, organisatie, instellingen. Hoe lokaler ze zijn, hoe meer slaagkans. 'Lokaal' betekent hier dat de actoren elkaar kennen en *face to face* met elkaar omgaan,

overleggen, overeenstemming bereiken. In duurzame landbouwontwikkeling is deze lokale zelforganisatie een cruciaal en gevoelig proces. Gevoelig in die zin dat vaak stimulansen nodig zijn om het op gang te krijgen en te houden, maar het extern karakter van die stimulans het proces soms ondermijnt. Neem bijvoorbeeld een donor, die betaalt soms een reisvergoeding voor groepsleden die op cursus gaan; zonder vergoeding kunnen ze niet gaan, maar de vergoeding veroorzaakt een conflict in de groep.

In ontwikkelingssamenwerking werd, met vallen en opstaan, een heel arsenaal ontwikkeld van methoden om actoren te helpen dat leerproces 'duurzame ontwikkeling' te doorlopen.

2. Duurzame landbouw in het Zuiden

Positivistische wetenschappen hebben hun verdiensten wat de modernisering van de landbouw betreft. Ze leverden en leveren technologieën aan zoals mechanisatie, gebruik van chemische meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen, nu zelfs genetisch gemanipuleerde planten en dieren. Technologie-overdracht leidde tot spectaculaire productieverhogingen. Enerzijds is er het voorbeeld van de industriële landbouw die zich vooral ontwikkelde in het Noorden, anderzijds kennen we de Groene Revolutie in vruchtbare zuidelijke gebieden met stabiel klimaat.

Dit model, gebaseerd op technologie-overdracht, heeft niet gewerkt in uitgestrekte minder begunstigde gebieden in het Zuiden: in het binnenland, in droogtegevoelige gebieden, gebieden ook met landbouwsystemen die complex ineenzitten, juist omdat plant en dier er aan grote risico's blootstaan. Volgens Robert Chambers (1992) is voor landbouwontwikkeling in die complexe, diverse en risicogevoelige landbouwgebieden een nieuw paradigma nodig. Hij noemt het 'Farmer First', en het is complementair aan het technologie-transferti-model. 'Farmer First' betekent letterlijk: de boer vooraan in landbouwontwikkeling. Vertrekken van de kennis, probleemstellingen, analyse en prioriteiten die boeren hebben over hun landbouw – dus niet vanuit de kennis van wetenschappers of ontwikkelingswerkers. Zelfs landbouwonderzoek zou beter door landbouwers uitgevoerd worden dan door vorsers op onderzoeksstations.

De rol van buitenstaanders in de 'farmer first'-aanpak is een facilitator-rol. Zij moeten vooral stimulansen en begeleiding geven bij het zoekproces naar oorzaken van landbouwproblemen en naar duurzame oplossingen. Voor die facilitator is technisch inzicht wenselijk, capaciteiten om met mensen en groepen om te gaan zijn absoluut vereist.

In de voorbije 10 jaar zijn er interessante methoden uitgewerkt voor participatieve analyse en actie met boeren in de hoofdrol. Coopibo gebruikt ze intensief. Enkele voorbeelden:

Participatieve Streekstudie (of PRA)

PRA staat voor Participatory Rural Appraisal, vrij vertaald: participatieve streekstudie. Deze oefening is bedoeld om op korte tijd (1 à 2 weken) een beeld te krijgen van een gebied, gezien door een boerenbril. Hun inbreng staat dus centraal en wordt bekomen door bezoeken aan boeren en boerinnen van alle standen (rijk-arm) en op diverse locaties. In het team mensen die de taal machtig zijn, met een verschillende achtergrond (socioloog, voorlichter, landbouwkundige, streekkenner...). Ze trekken er twee per twee op uit, voeren in de voormiddag gesprekken aan de hand van een lijst met aandachtspunten. In de namiddag wisselen ze hun informatie uit, maken een verslag en verfijnen de aandachtspunten. De volgende dag herhalen ze dit, maar met een andere samenstelling in het sub-team. Na een week heb je een beeld van wat boeren denken over hun landbouwsysteem. Dat kan getoetst worden in een groepsdiscussie. Die moet wel goed gevoerd worden, "zodat ze wordt als een vuur waaraan je je kan warmen" staat er plastisch in het Zimbabwaans handboek 'Learning for transformation'. Om dat vuur te stoken kan een groep samen met de begeleider/ster kiezen uit diverse methoden die helpen visualiseren en analyseren. Bijvoorbeeld een tijdslijn opstellen van de evolutie in de landbouw in het dorp, of groepen (mannen, vrouwen, kinderen apart) een kaart laten tekenen van hun dorp en laten uitleggen welke plaatsen ze waarom belangrijk vinden.

Lessen uit een PRA

In het Zimbabwaanse Mudzi-district stelt het officiële landbouwadvis: "ploegen met ossespan". Reactie van een boer tijdens een PRA: "Nee, ik ga niet naar de vergaderingen van de landbouwvoorlichter. Ik weet dat hij het over osseploegen heeft, ik heb ploeg noch os. Later, als ik die heb, zal ik naar die meetings gaan." Vraagt het PRA aan een zwoegende boerin: "Waarom ploeg je dit veld niet, in plaats van het met je hak te bewerken?" Antwoord: "Ik heb het pas ontgonnen. Er schieten nog wilde planten op die we als groente eten. Als ik mijn grond met de badza (hak) plantklaar maak, kan ik die wilde groente laten staan tussen de maïs die ik hier ga planten".

Probleemboom

Deze oefening om met een groep actoren een gezamenlijke analyse te maken is uit het bedrijfsleven, via een Duitse ontwikkelingscoöperatie overgewaaid naar België, waar ABOS en NGO's er een participatief karakter aan gegeven hebben. Analyseren met de betrokkenen in plaats van in een regerings- of ingenieursbureau. Hoe gaat dat?

Elke deelnemer krijgt een vijftal kaartjes, waarop hij/zij telkens één probleem formuleert bijvoorbeeld op landbouwvlak. Daarna belanden de kaartjes op een bord, de begeleider rangschikt ze in oorzaak-gevolg-verband op aanwijzen van de groep. Stilaan ontstaat een omgekeerde boom met takken van samenhangende problemen. Met deze methode komt iedereen aan bod, wie niet kan schrijven tekent het probleem. Systematisch wordt elk facet van het thema behandeld. Zo ontstaat een logisch gestructureerd overzicht van de voornaamste clusters van landbouwproblemen. In een volgende stap worden prioriteiten gelegd, je kan immers niet alles tegelijk aanpakken, begin éérst met het meest

nijpende probleem. Kritische massa is namelijk van groot belang, een innovatie wordt pas blijvend ingeburgerd als een derde van de landbouwers ze toepassen.

Dan komt het zoeken naar oplossingen. Wat kan eraan gedaan worden, hoe gaan we dat realiseren? De groep formuleert een gezamenlijk project en engageert zich om het uit te voeren. De zoektocht naar oplossingen kan wat tijd in beslag nemen, want ze moet op het ritme van de groep verlopen, zij zelf spelen immers de hoofdrol.

Campesino a Campesino: van boer tot boer

Dit is een mooi voorbeeld van boeren en boerinnen die zelf uitwegen zoeken uit landbouwproblemen, erover uitwisselen en al doende een eigen systeem voor landbouwvorming ontwikkelen. In de praktijk zijn hun oplossingen stevast ecologisch en economisch duurzamer dan het aanbod uit het technologie-transferts-model voor landbouwontwikkeling.

'Campesino a Campesino' (Chris Claes, Coopibo, 1997)

Dit vormingsprogramma overstijgt de landbouworganisaties en de verschillende landen van Midden-Amerika. Specifiek aan het programma is het feit dat boeren en boerinnen nieuwe technologieën ontwikkelen of bestaande aanpassen en hun kennis overdragen aan andere boeren. Dit gebeurt op een georganiseerde manier in groep. Het programma ging enkele decennia geleden van start in Guatemala toen een Noord-Amerikaans ontwikkelingswerker in een heel afgesloten onherbergzaam gebied aan de plaatselijke bevolking duurzame landbouwtechnieken wilde aanleren om de bodemerosie tegen te gaan. De ontwikkelingswerker sprak de taal van de lokale bevolking echter niet. Hij kwam dan tot de conclusie dat de enige manier om zijn kennis over te dragen, bestond uit het opzetten van enige experimenten in het dorp samen met de boeren om de resultaten van zijn technieken te vergelijken met die van hen. De boeren namen beetje bij beetje zijn technieken over omdat ze beter bleken en begonnen hun kennis naar andere boeren van het dorp en buiten het dorp over te dragen. Het ging de boeren voor de wind en ze richtten een coöperatieve op. Het ging hen echter te veel voor de wind, in de ogen van de Guatemalteekse regering althans. De regering vernietigde de coöperatieve en veel van de leden vonden de dood. Enkel konden echter vluchten naar Mexico en begonnen daar hun kennis aan andere boeren over te dragen. Na enkele jaren werden in Mexico boeren van verschillende landbouworganisaties uit Centraal-Amerika uitgenodigd om hun successen te komen bekijken. En de technieken verspreidden zich zo van Mexico tot Panama. Op dit moment is de beweging bezig met veel meer dan alleen maar de bestrijding van bodemerosie: biologische landbouw, alternatieve vermarkting, kleinvee, vee, herbebossing, plantengeneeskunde, ... De beweging is in de verschillende landen gegroeid vanuit de belangrijke boerenorganisaties en wordt methodologisch en financieel ondersteund door binnenlandse en buitenlandse samenwerkingsverbanden met NGO's en officiële instanties. De informele basisstructuren van de beweging zijn groepen van boeren en/of boerinnen op dorpsniveau die samen hun problemen analyseren. Zij zoeken de oorzaken van de problemen die zich voordoen en plannen dan experimentjes op de boerderijen van alle deelnemers om die oorzaken aan te pakken. Bij de oogst worden de resultaten van de verschillende experimenten door de groep vergeleken en ze plannen opnieuw: de experimenten worden aangepast of de oplossingen worden op grotere schaal in de landbouwsystemen ingewerkt. Er zijn ook jaarlijks uitwisselingen tussen de groepen van verschillende dorpen, streken en landen. De groepen zelf gaan naar andere dorpen om hun methodologie bij te lichten en de boer(inn)en te overtuigen om ook in het programma te stappen. De rol van de procesbegeleiders bestaat in het zoeken van informatie, de aanbreng van participatieve methodologieën voor analyse, planning, het opzetten van experimenten, evaluatietechnieken, communicatietechnieken, aanmaak van educatief materiaal, ...

De boeren en hun organisaties hebben de falende rol van de overheid wat betreft technologieontwikkeling en landbouwvoorlichting overgenomen en hebben het meer efficiënt gemaakt dan ooit. De technologie die ontwikkeld wordt, is afgestemd op de noden en mogelijkheden van de kleinschalige productie, iets wat in het verleden ook nooit het geval is geweest.

.....

Waarom projecten?

De essentie van een 'project' is – *of zou moeten zijn* – volgens de intermediaire theoriethorie van Schumacher: individuen die doelgericht en bewust concrete veranderingen realiseren door middel van praktische experimenten. Die experimenten spelen zich af in de economische microsfeer. Ze kunnen anderen oproepen om eveneens tot een meer optimale praktijk over te gaan, zodat er op termijn ook in het meso- en macro-economisch niveau alternatieven ontstaan. (Opdebeeck 1995)

Schumacher wilde in Engeland een technologische ontwikkeling die verbonden is met het leven en het werk van de burgers, en met hun bekommernissen zoals werkgelegenheid en inspraak in bedrijfsvoering. Zijn bekendste werk, verschenen in 1973, heet *Small is Beautiful*. Het werd onmiddellijk vertaald in het Nederlands als *Hou het klein*. Zijn ideeën waren erg invloedrijk in het ontwikkelingswerk voor het Zuiden; hij richtte de Intermediate Technology Development Group op. Die bestaat nog steeds, werkt en publiceert veel over boerenparticipatie in landbouwontwikkeling.

Maar ook in het Noorden leeft dit idee verder in projecten voor solidaire of sociale economie. Maar... in de praktijk van ontwikkelingssamenwerking blijkt het verdomd moeilijk om groepen actoren te steunen in hun project zonder zelf, als NGO het roer over te nemen. Het komt nog teveel voor dat, de facto, boeren participeren in het project van Coopibo en lokale partnerorganisatie.

"Hoe kunnen we dat omdraaien, ervoor zorgen dat wij participeren aan hun project?" vroeg Coopibo zich 5 jaar geleden af. Zelfs in succesvolle projecten bleek het erg moeilijk om de structuren voor overleg en samenwerking te behouden na stopzetting van de Europese financiering en begeleiding. Boeren en boerinnen (h)erkenden ze niet als hun eigendom, die structuren groeiden niet uit tot hun eigen organisaties of instellingen.¹

Dit inzicht heeft bij Coopibo tot twee beleidswijzigingen geleid. Enerzijds wordt de 'projectaanpak' vervangen door een 'programma-aanpak'. Met de groepen wordt afgesproken wat ze willen realiseren, welke inbreng ze zelf kunnen mobiliseren en welke expertise Coopibo kan leveren. Die punctuele inbreng gaat vaak over participatieve analyse en planning, en over droge doch essentiële zaken zoals boekhouden. Ze wordt opgebouwd en ter beschikking gesteld vanuit een regionaal- of landbureau. Anderzijds zijn 'organisatie-versterking' en 'capacity-building' centraal komen te staan.

Dit vereist een aanpassing in de methodologie, het 'leren' krijgt bijkomende doelstellingen zoals verbetering van communicatie, organisaties begeleiden om hun (dis)functioneren in kaart te brengen, hun sterktes en zwaktes te analyseren.

Instelling: complex van normen en gedragingen die gedurende lange tijd bestaan en sociaal gewenste doeleinden dient.

Organisatie: structuur van erkende en aanvaarde rollen

3. De voedselproblematiek: Noord versus Zuid

Landbouw die meer dan voedsel alleen produceert

De Wereldvoedselorganisatie (Food and Agricultural Organisation, FAO) formuleerde in de 'Den Bosch Verklaring' de principes van Duurzame Landbouw- en Rurale Ontwikkeling (Sustainable Agricultural and Rural Development, SARD) als volgt: landbouw moet eerst en vooral voedselzekerheid voor allen garanderen, kwantitatieve en kwalitatieve ondervoeding uitsluiten. Maar landbouw moet ook werkgelegenheid verschaffen, bestaanszekerheid (livelihood) en zekerheid van inkomen in rurale gebieden. De Rio-conferentie borduurde daarop verder en benadrukte dat er wereldwijd beleidsveranderingen nodig zijn om SARD na te streven. Dit door opleiding, economische stimulansen voor de landbouwer, aangepaste technologie, armoedebestrijding, beheer van natuurlijke hulpbronnen en milieubescherming.

In de voorbereiding van de Wereldvoedseltop herhaalde mevrouw Régina De Clerck, Belgisch ambassadeur bij de FAO het met de volgende woorden: *"Wij willen een landbouw die voedsel produceert, maar ook werkgelegenheid, en die het leefmilieu respecteert."*

De FAO bracht in november 1996 officiële vertegenwoordigers van 186 landen samen in Rome, voor de Wereldvoedseltop. Ze zouden afspraken maken om de honger de wereld uit te helpen. Men engageerde zich uiteindelijk voor een beschamend laag streefcijfer, een afname van het aantal chronisch ondervoede mensen tot 400.000 in 2015, dat is de helft van het huidige aantal.

Op die Top bleek dat de grootmachten duurzaamheid eenzijdig economisch invullen. Vooral de grote graanexporteurs (VS, Canada, Australië, Nieuw Zeeland, Argentinië) benadrukten dat zij klaarstaan om landen met voedseltekort te bevoorraden. De achterliggende visie is dat die landen met een tekort zich best toeleggen op economische activiteiten waar ze een comparatief voordeel in hebben. Met de deviezen kunnen ze dan granen kopen aan een interessant wereldmarkttarief. "Een vrije en eerlijke wereldhandel is de beste garantie voor globale voedselzekerheid", stelde de Amerikaanse minister van landbouw. Wat eerlijk is en wat niet staat in het GATT-akkoord, waar de WTO over waakt.

Die zienswijze zal de komende decennia allicht bepalend zijn voor het internationaal beleid ten aanzien van landbouw en voedsel. Maar, draagt ze wel echt bij tot voedselzekerheid? Een kritische lezing van de basisdocumenten van de Voedseltop zelf doet twijfels rijzen, zoals blijkt uit volgende analyse.

Liberalisering is geen garantie voor voedselzekerheid

Voedselzekerheid is te herleiden tot koopkracht; wie die heeft, hoeft geen honger te lijden. Landen met een gezonde economie hebben koopkracht; als ze iets of wat democratisch zijn is voedselzekerheid voor alle burgers er haalbaar, stelt de FAO terecht. Maar, hoe krijg je een gezonde economie? Door handelsliberalisering, luidt het credo van menig politicus en zakenmens. Want

dan kan je meer handeldrijven en je economie zal groeien. Deze stelling is uitvoerig onderbouwd door economische theorie. Maar om methodologische redenen is er tot op heden geen sluitend wetenschappelijk bewijs, dat in de praktijk handelsliberalisering een snellere economische groei tot gevolg heeft, aldus de FAO.

Maar heeft liberalisering een effect op de inkomensverdeling, dringt ze armoede achteruit, verhoogt vrijhandel de voedselzekerheid? Daar zijn geen gegevens over; de relatie tussen liberalisering en armoedebestrijding is onvoldoende onderzocht, stellen de Rome-documenten. De FAO vindt dat jammer, want voedselzekerheid van gezinnen is direct gerelateerd aan koopkracht en gezinsinkomen. De auteurs twijfelen zelf: "als de baten van economische groei door handelsliberalisering geconcentreerd worden bij 'better-off' families, dan bestaat de kans dat de voedselzekerheid verslechtert voor veel families, ondanks hoge gemiddelde economische groeicijfers." "Maar", besluit FAO, "als er op dat vlak problemen rijzen is het eerder een gevolg van verkeerd beleid en institutioneel falen dan een gevolg van handel op zich." Dat lijkt een vingerwijzing naar de beleidsmakers in het Zuiden. Alsof zij niet met handen en voeten gebonden zijn aan de regels van WTO en van structurele aanpassingsprogramma's die weinig ruimte laten voor een sociaal beleid. Ze plooiën zich naar het nieuwe wereldbeleid waarbij alles ondergeschikt is aan vrijhandel, waarbij de economisch sterken winnen van de zwakken en dan zeggen: "sociale correcties zijn niet rendabel, die zwakken moeten maar zien dat ze sterk worden".

De NGO-schaduw-voedseltop in Rome titelde zijn slotverklaring "Voedsel voor allen of profijt voor enkelen?" en riep op tot een gedragscode voor transnationale ondernemingen. Zij zijn immers de hoofdspelers die met meer en meer profijt gaan lopen, ten koste van duurzaamheid en voedselzekerheid.

Charles Lwanga Ntale van het Community Development Resource Network in Uganda, wond er geen doekjes om tijdens de Belgische parlementaire hoorzitting over voedselzekerheid:

"Hoe is het mogelijk dat Uganda in 1996 een economische groei kent van 10%, en dat de doorsnee Ugandees die op het platteland leeft alsmaar armer wordt, honger lijdt, geen verzorging of schoolgeld meer kan betalen? In en rond Kampala vind je de mensen die rijk geworden zijn van de liberalisering; in de sloppenwijken en het binnenland is armoede troef".

Noord tegenover Zuid omtrent eerlijke voedselhandel

Als de afspraken van de Uruguay Ronde correct nagekomen worden zullen de voedselprijzen op de wereldmarkt stijgen. De FAO voorspelt tegen 2000 een toename van de graanprijs met 7%. Men verwacht namelijk dat de ontwikkelde landen minder gaan produceren en uitvoeren omdat de exportsubsidies omlaag moeten. De prijsstijging kan ontwikkelingslanden aanmoedigen om zelf meer granen te produceren, wat de koopkracht en dus de voedselzekerheid van de plattelandsbevolking kan bevorderen. Hogere wereldmarktprijzen kunnen nationale economische groei en landbouwwontwikkeling in het Zuiden stimuleren. De productie daar kan toenemen; sommige Zuid-landen worden misschien zelfs exporteur, aldus de FAO.

Voor landen met een laag inkomen en een voedseltekort zijn hogere internationale prijzen natuurlijk een probleem: op korte termijn stijgt de voedselrekening. In de GATT-overeenkomst zijn echter compensaties voorzien voor negatieve effecten van de hervormingen in de wereldhandel, zoals plots stijgende prijzen. Met steun kunnen die landen proberen om op langere termijn een deel van de dure invoer te vervangen door eigen productie. Het is echter het Landbouwcomité van de WTO dat instaat voor de uitvoering van dit besluit; er is tot nu toe weinig werk van gemaakt.

Vreemd genoeg volgen beleids mensen uit het Noorden de bovenstaande redenering niet. Bij ambtenaren van ons eigen ministerie van landbouw en buitenlandse handel en bij de verantwoordelijke politici bijvoorbeeld hoor je een soort bezorgdheid: "we moeten goedkoop voedsel op de wereldmarkt brengen om de wereld te voeden". Of die bezorgdheid 100% oprecht is valt te betwijfelen, ze past namelijk prima in het landbouw-exportbeleid en zou in de op handen zijnde hervorming van het landbouwbeleid wel eens als voorwendsel kunnen dienen om landbouwexport te blijven subsidiëren, ten nadele van producenten in het Zuiden. Steun aan onze landbouw moet kunnen, maar dan niet om vals te concurreren met producenten in het Zuiden. Wel om duurzamer en meer kwaliteit te produceren bijvoorbeeld, om boerenbanen te scheppen, om streken leefbaar te houden. De producten van die gesubsidieerde landbouw mogen echter niet op de wereldmarkt gegoid worden.

'Soberanidad Alimentaria' of voedselsoevereiniteit gaat daarover. Elk land zou het recht moeten hebben om zelf te beslissen waar het met zijn landbouw en voedselvoorziening naartoe wil, zonder inmenging van buitenaf. De internationale boerenorganisatie Via Campesina, in Vlaanderen vertegenwoordigd door de boerenbond Vlaams Agrarisch Centrum, stelt dit concept tegenover een totale liberalisering van de landbouw, waaraan zoals hoger beschreven toch wat twijfels verbonden zijn.

4. Duurzame landbouw en consumptie bij ons

In projecten die deel uitmaken van de solidaire economie zijn herverdeling en duurzame ontwikkeling sleutelementen (Opdebeeck 1995). Hier en daar zijn er in ons land mensen die bewust en doelgericht streven naar concrete veranderingen met het oog op een duurzamere samenleving. Sla er de Groene Gids (1997) maar eens op na.

Hoe komt het dat ecologische duurzaamheid, en dan vooral de milieu-problematiek in Vlaanderen, uitgegroeid is tot een thema bij uitstek waar individuen rond samenkomen om 'projecten' op te zetten? Volgens Leirman (1995), die Habermas citeert, heeft dit te maken met een scheefgetrokken relatie tussen de eigen leefwereld van mensen en het economisch-politiek systeem. Dat systeem levert ons loon, consumptiemiddelen, diensten, democratie in ruil voor onze arbeidskracht, koopkracht, belastingsgeld en politieke loyaleit. Maar soms

loopt het mis, 'koloniseert' het systeem onze leefwereld, gebruikmakend van zijn macht en geld. Industrialisering, onder andere van de landbouw, heeft ons lang goed gediend, maar al enkele decennia zijn er neveneffecten die onze leefwereld harde deuken geven. Van de weerbots ontstond de milieubeweging. Vredes- en antiracisembeweging zijn andere voorbeelden van hoe burgers het economisch systeem tot de orde proberen te roepen.

Zowat overal in Europa hebben burgers het platteland herontdekt; het krijgt een plaats in hun leefwereld. Een leefwereld die vertroebeld wordt door bekommernissen om gezonde voeding, om natuur- en milieubehoud, om open ruimte voor recreatie en rust. Deze verontruste burgers hebben plannen met het platteland die indruisen tegen de moderne – lees industriële – landbouwplannen. Bij boeren komt dat hard aan. Ze worden door de publieke opinie niet langer gezien als de basis van de plattelandsbeschaving, eerder als onverantwoorde exploitanten van natuurlijke hulpbronnen, met winstmaximalisatie als enig doel (Van Der Ploeg, 1997). De spreuk "één boer voedt X aantal gezinnen" snijdt geen hout meer; men verwacht duidelijk méér van het landelijk gebied dan maximale productie per hectare. Het dossier van de Koning Boudewijn Stichting 'Een nieuwe toekomst voor het platteland' roept boeren dan ook op om een dialoog aan te gaan met andere maatschappelijke groeperingen, te zoeken naar een nieuwe identiteit, een nieuwe rol in de ontwikkeling van het Europese platteland. Een ontwikkeling die reeds vorm krijgt in politieke en beleidsdocumenten.

In de verklaring van Cork bijvoorbeeld beschouwt Europa de landbouw niet langer als de dominante kracht in de plattelandseconomie. Het document pleit voor een gediversifieerde economische ontwikkeling waar in een geïntegreerde aanpak een rol weggelegd is voor KMO's en dienstverlening, voor een 'aangepaste en ontwikkelde' landbouwsector, voor het beheer van de natuurlijke hulpbronnen en de bescherming van het leefmilieu, voor de valorisering van het culturele, toeristische en recreatieve potentieel. Wie met die valorisering zijn kost gaat verdienen wordt niet geëxpliciteerd. Of daar boeren aan te pas komen zal van het nationale beleid afhangen. In Frankrijk zijn ze allicht wel van de partij. Hervieu (1997) stipt aan dat het publiek de landbouwsteun nog niet contesteert omdat men dat beschouwt als een premie voor hen die de open ruimte bewaren en onderhouden. Maar dat kan veranderen, boeren doen er goed aan om zich méér te profileren als bewaarders van het 'campagne paysage' dat onder andere streekproducten oplevert waar de consument best iets meer voor wil betalen, stelt Hervieu. De Vlaming is niet zo welwillend ten aanzien van boer en landbouwsteun. Hier staat een landbouwblok tegenover een milieublok, dat geeft vuurwerk (denk maar aan het MAP) en de burger trekt zijn conclusies.

Toch zijn er ook in Vlaanderen initiatieven waarin boeren en niet-boeren elkaar vinden om werk te maken van het nieuwe platteland. Daarmee doen ze wat de Conferentie van Cork zo belangrijk vond dat het één van de 10 punten werd van het politieke programma voor rurale ontwikkeling. Namelijk lokaal initiatief, creativiteit, participatie van actoren... en dit op een moment dat

Vlaanderen nog geen moeite gedaan heeft om Cork te vertalen. We zijn traag op dat vlak, machtsconcentratie ten voordele van een vooral op technologie en productivisme gebaseerde landbouwontwikkeling is daar niet vreemd aan. Maar niet getreurd, het is roeien met de riemen die je hebt. Enige ervaring met participatie opgedaan in het Zuiden bijvoorbeeld. Hier die methodes gaan toepassen om met groepen actoren aan een project te werken; dat was het uitgangspunt voor het Coopibo-landbouwprogramma in Vlaanderen. Hieronder enkele voorbeelden van projecten waar we bij betrokken zijn.

- De **probleemboomoefening**, gekoppeld aan bedrijfsbezoeken bijvoorbeeld komt goed van pas om graduaatsstudenten landbouw te helpen discussiëren over hun toekomstmogelijkheden. De respons is positief. “Dit komt nu eens helemaal van onszelf, iedereen komt aan bod”, zeggen de studenten. “Goed dat ik dat verhaal eens kan brengen, niet het technische maar het andere”, reageren de boeren.
- **Boeregoed** is een keurmerk voor hoeveproducten uit het Pajottenland, een streek waar traditioneel veel gemengde bedrijven bestaan die een deel van hun productie rechtstreeks aan de man of vrouw brengen. Er zijn een tiental bedrijven aangesloten bij dit initiatief van het Vlaams Agrarisch Centrum en Coopibo. Geen commercieel succes tot op heden: na drie jaar is hun verkoop niet merkbaar gestegen. Consumenten mobiliseren blijkt niet eenvoudig. Toch blijft deze groep boerinnen en boeren samenkomen, blijkbaar vanuit de behoefte aan een plek voor ontmoeting en voor uitwisseling van ideeën om hun rechtstreekse verkoop te verbeteren.
- In de **Voedselteams** ligt het accent van bij het begin bij consumenten, bij gezinnen die voeding van een specifieke kwaliteit op hun bord willen. Het Netwerk Voedselteams, bestaande uit Coopibo, Wervel en Elcker-ik-Leuven, lanceerde dit model eind 1996, naar het voorbeeld van de Japanse Seikatsu-clubs, bekend uit de literatuur als een voorbeeld van een lokale dynamiek voor duurzame landbouw (Pretty 1996). Eind 1997 zijn er een twintigtal Voedselteams in Oost-Brabant, elk bestaand uit vijftien à twintig gezinnen. Het Netwerk heeft intussen uit andere streken de vraag gekregen om daar ook Voedselteams op te starten; nieuwe partners (o.a. de Elcker-ik's in andere provincies en het Vlaams Agrarisch Centrum) krijgen het model onder de knie zodat ze de nieuwe Voedselteams lokaal kunnen begeleiden. Een Voedselteam engageert zich om over een langere periode wekelijks een afgesproken rantsoen hoeveproducten af te nemen van een groep producenten uit eigen streek. In het begin is het voor de consumenten haast een experiment om hun bestelling uit te balanceren. Neem je een groot of klein groentenpakket, zuivel, brood, fruit? En hoeveel hebben we nodig, week na week? Het team betaalt de producenten op voorhand, doet de boekhouding en zorgt voor de verdeling vanuit een depot waar de producenten komen leveren. In ruil voor die inspanning krijgen de voedselteamers natuurlijk een aantal voordelen. Ze kiezen bijvoorbeeld zelf welke boer of ambachtsman bij hen levert en wanneer en ze stellen eisen aan de kwaliteit. Die discussies gaan dan over vragen als: willen we gegarandeerd

biologisch (allen eisen ze bio-groenten), zuivel in glas verpakt of mag wegwerpplastic, ver of kort transport,... Het Netwerk Voedselteams verzorgt de startvergaderingen waar ook producenten hun verhaal komen doen, contacteert nieuwe producenten (ze zijn al met meer dan 20), verzorgt een krantje, organiseert een jaarlijks hoevefeest en bemiddelt om eventuele problemen op te lossen. Dit initiatief moet mijns inziens niet de ambitie hebben om x procent van de markt te veroveren. Nee, het is eerder een experiment waarin mensen duurzame voedselproductie en -consumptie definiëren en vorm geven. De toekomst zal uitwijzen of de gezinnen die letterlijk geproefd hebben van de producten, van de sociale contacten in het team en met de boeren, voor altijd bij hun voedselteam blijven. Misschien niet, misschien worden ze na verloop van tijd klant van de natuurvoedingswinkel of bio-supermarkt. Hopelijk eisen ze dan garanties dat die voeding niet enkel biologisch maar ook sociaal duurzaam geproduceerd is.

– Dat Coopibo werk maakt van **Noord-Zuid uitwisseling**, ten slotte, ligt voor de hand. Gewoon omdat we hier en ginder groepen begeleiden bij hun project, én omdat blijkt dat uitwisseling over hun aanpak interessant is. Om van elkaar te leren, (h)erkenning te ervaren, vooroordelen en gevoelens van superioriteit of inferioriteit weg te werken. Voorbeelden van uitwisseling zijn er genoeg. In 1997 was er bijvoorbeeld een vrij groot uitwisselingsproject voor boeren, waar diverse Centraal-Amerikaanse en Vlaamse organisaties bij betrokken waren. Maar uitwisseling hoeft niet per se fysiek. Dat toonde de Ecuadoraanse partnerorganisatie SENDAS de voorbije jaren met haar proza- en fotowedstrijd over vrouwen. Coopibo deed het over in Vlaanderen, samen met de Provincie Oost-Vlaanderen en het Vlaams Agrarisch Centrum. De wedstrijd 'Boerinnen in zicht' leverde echte pareltjes op en slaagt in haar opzet, namelijk het werk en de visie van boerinnen zichtbaar maken.

Fragment uit 'De Boerin', Veerle Samijn

*En stilaan krijg je weer vat op je leven.
Onder je handen voel je de dingen leven,
Zie je hoe door jouw strijd
De dingen toch veranderen
Zie je hoe jij de traditie voortzet
En er je stempel op drukt.
En op een dag vind je het fijn
* je recht je rug, kin omhoog *
Als je de buurtkinderen hoort zeggen:
"kijk, de boerin is daar"*

Uit de bundel Boerinnen in zicht, getuigenissen en foto's uit Vlaanderen, Ecuador en Rwanda.

Een tentoonstelling is ter beschikking van geïnteresseerde organisaties, ze bestaat uit tekstfragmenten en foto's over Boerinneninzicht. Tel. 016/31.65.80, vraag naar Hanneke Renckens.

Bibliografie

Chambers, R.

1990 *Farmer first*. Intermediate Technology Publications, London.

Claes, C.

1997 *Van boer tot boer*. Vredeseilanden-Coopibo.

COOPIBO, provincie Oost-Vlaanderen en Vlaams Agrarisch Centrum

1997 *Boerinnen in Zicht*: getuigenissen en foto's uit Rwanda, Vlaanderen en Ecuador.

COOPIBO

1996 *Organisational Strengthening of Development Organisations*. Report of the International Exchange Seminar, Managua.

FAO

1996 World Food Summit, technical background papers.

Hervieu, B.

1997 Et si tout le monde pensait pareil. in: *Een nieuwe toekomst voor het platteland?*, Koning Boudewijnstichting, (p.127).

Leirman, W.

1993 *Vier culturen van educatie*. Garant, Leuven/Apeldoorn

MEMO vzw

1997 *De Groene Gids*.

Opdebeeck, K.

1995 *Bank, stad en kathedraal*. Pelckmans, Kapellen.

Pretty, J.

1995 *Regenerating Agriculture*. Earthscan, London.

Van der Ploeg J.D.

1997 in: *Een nieuwe toekomst voor het platteland?* (p 215 en 225), Koning Boudewijstichting.

Ir. Jan Vannoppen is stafmedewerker van de Niet Gouvernementeale Organisatie Coopibo.

Coopibo is gespecialiseerd in landbouw-ontwikkeling en participatieve methodieken, is operationeel in 9 landen (Congo-Kinshasa, Rwanda, Tanzania, Uganda, Zimbabwe, Costa Rica, Ecuador, Nicaragua, en Vlaanderen) en ondersteunt een 40-tal programma's. Vanaf 1 januari 1998 fusioneert Coopibo met Vredeseilanden. Zo ontstaat een grote organisatie met een consistent ontwikkelingsprogramma in de wereld en een versterkt maatschappelijk draagvlak in Vlaanderen.

